

Такризи

**мукарризи расмӣ ба диссертатсияи доктории Ҷӯраева Сарвиноз
Бобоқуловна дар мавзуи “Вижагиҳои маъноиву сохтории воҳидҳои
фразеологӣ дар таърихномаҳои садаҳои X-XIII” барои дарёғти дараҷаи
илмии доктори илми филология аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ**

Мусаллам аст, ки забони тоҷикӣ яке аз забонҳои пурғановат ва қадими оилаи забонҳои эронӣ маҳсуб ёфта, дорои таркиби луғавии ғанӣ ва сохтори устувори дастурӣ мебошад. Забоншиносии тоҷик дар омӯҳтани хусусиятҳои маъноиву сохтории воҳидҳои фразеологӣ то имрӯз ба дастовардҳои назаррасе ноил гардидааст. Дар ин ришта муҳаққиқони тоҷик дар заминай маводи осори манзуму мансури адибони мусоир як силсила асару мақола таълиф намуда, рисолаҳои номзадиву докторӣ дифоъ кардаанд, вале чунин кор дар асоси маводи осори классикон, ба хусус таърихномаҳои ба забони форсӣ-тоҷикӣ таълифшуда ва аз арабӣ тарчумагардида сурат нагирифтааст. Аз ин ҷиҳат мавзуи диссертатсияи Ҷӯраева Сарвиноз Бобоқуловна мубрам ва муҳим ҳисоб ёфта, он метавонад барои дар оянда равшан гардидани нуктаҳои то ҳол накушодай ин масъала мусоидат намояд.

Диссертатсия, ҷунон ки аз мутолиаи он бармеояд, аз муқаддима, шаш боб, хулоса ва феҳристи адабиёти мавриди истифодаи муҳаққик қароргирифта иборат аст.

Муаллиф дар муқаддима муҳимӣ, дараҷаи омӯзиши мавзӯъ, навғониҳои дар он вуҷуддошта, аҳамияти назариву амалий, усулҳои таҳқиқ ва м. инҳоро зикр намуда ишора кардааст, ки рисолаи мазкур дар заминай маводи ҳафт таърихномаи ба забони форсӣ-тоҷикӣ таълифшуда ва аз арабӣ тарчумагардида сурат гирифтааст.

Боби аввали диссертатсия “Таҳаввулот дар сабки ниғориши таърихномаҳои форсӣ- тоҷикӣ” унвон гирифта, он аз се фасл иборат мебошад. Дар ин қисмат сабки ниғориши таърихномаҳо ва таҳаввулот дар ин самт, ҳамзамон таърихномаҳои бо забони форсӣ- тоҷикӣ ва арабӣ

таълифгардида мавриди пажуҳиш қарор дода шудааст, ки аҳамияти муҳимми таҳқиқро нишон медиҳад. Инчунин, дар ҳамин боб воҳидҳои фразеологӣ ба гунаи воҳидҳои фразеологии номиву феълӣ ҷудо карда шуда, муҳаққик маводи фаровонеро аз таърихномаҳои гузаштаи ҳалқамон гирдоварӣ намудааст. Пажуҳишгар қайд менамояд, ки мутарҷимони осори таъриҳӣ баробари таъриҳшинос буданашон донандагони беназири захираҳои луғавии забони модариашон ба шумор мерафтаанд. Маҳз ҳамин гуна оғаҳӣ доштан аз таърихи забони худ ба онҳо даст додааст, ки сабки нигоришашон босалосату пурнафосат ва ҳушоҳангӯ таъсирбахш гардад.

Муаллиф дар фасли аввали боби мазкур ба андешаи нишон додани раванди ташаккулёбӣ ва тадриҷан афзудани теъдоди воҳидҳои фразеологӣ дар ду даврони инкишофи забони ниёғони тоҷикон: аҳди Ҳаҳоманишӣ ва Сосониён катибаҳои бостон ва осори ҳаттии даврони миёнаи инкишофи забони форсӣ-тоҷикиро бо ҳамдигар муқоиса намуда, назар ба даврони бостон бештар будани миқдори ин гуна унсурҳои рехтаву устувори забонро сабит кардааст ва ба ҳулосае омадааст, ки дар аҳди Сосониён ҳиссаи асосии воҳидҳои фразеологиро таркибҳо дар бар мегиранд.

Дар ду фасли баъдӣ диссертант дар мисоли намунаҳои зиёди воҳидҳои фразеологӣ нишон додааст, ки таърихномаҳои садаҳои X-XIII дар худ миқдори фаровони захираҳои луғавиро маҳфуз доштаанд, ки унсурҳои рехтаи забон як ҳиссаи онҳоро ташкил медиҳанд.

Ҳамзамон, дар ҳамин боб муҳаққик қайд менамояд, ки теъдоди зиёди воҳидҳои фразеологӣ ба давраи нави инкишофи забон мансуб мебошад. Ин андешаро бо овардани ду далел катибаи даврони Ҳаҳоманишӣ ва дуюм дар қиёс бо тарзи баёни осори даврони нави инкишофи забони форсӣ-тоҷикӣ, матнҳои форсии миёна исбот менамояд.

Боби дуюми диссертатсия “Мансубияти забонии вожаҳои таркиби воҳидҳои фразеологии соматикӣ” унвон гирифта, аз 2 фаслу 4 зерфасл

иборат мебошад. Мұхаққиқ дар чунин фаслу зерфаслҳои ин боб вожаҳои таркиби воҳидҳои фразеологии соматикиро аз нигоҳи этимологӣ таҳқиқ намуда, воҳидҳои фразеологиро ба ду гурӯҳ: номӣ ва феълӣ ҷудо кардааст. Ба назари мо, ин қисмати рисола дикқатчалбунанда буда, он ҳонандаро аз гузаштаи тулонӣ доштани ин навъи захираҳои луғавии забон огоҳ менамояд.

Мұхаққиқ ҳангоми пажухиш ба хулосае омадааст, ки осори адабиёти оламшумули форсии тоҷикиро, ки асосгузори он устод Рӯдакӣ маҳсуб меёбад, бе воҳидҳои фразеологӣ наметавон тасаввур кард. Инчунин таъкид шудааст, ки ҳамин гуна зуҳурот дар сабки нигориши таърихномаҳои асрҳои X-XIII низ ба мушоҳида мерасанд.

Ҳисоби омории мұхаққиқ нишон додааст, ки таърихноманигороди садаҳои мавриди назар вожаи дилро дар таркиби 53 ибораи рехта мавриди истифода қарор додаанд.

Дар ин баробар, қайд гардидааст, ки унсурҳои рехтаи күхан бештар дар ифодай як маъни мушаххас ба кор рафта бошанд, муодилаҳои ҳозираашон ифодакунандай ду-се маъно мебошанд. Чунончи, ибораи *касеро ранҷонидан* ба маъни озурдаҳотир кардан ба ду маъно истифода шудааст: 1) ба касе таъсир кардан; 2) боиси алам ва ранчи касе шудан.

Як дастоварди арзишманди мұхаққиқ дар он зоҳир мегардад, ки дар ҳамин боб андешаҳои мушаххас ва далелҳо тибқи омор оварда мешаванд. Масалан, қайд менамояд, ки ибораҳои рехтаи “*касеро дилгармӣ фармудан*”, “*касеро дилбоз дидан*”, “*дар дили касе пӯшида шудан*”, “*аз дил фуруд омадан*” ва амсоли инҳо дар “Таърихи Байҳақӣ” чор адад, дар “Таърихи Байҳақӣ” се адад, дар тарҷумаи “Таърихи Табарӣ” ду адад, дар тарҷумаи “Таърихи Яминӣ” ва “Таърихи Бухоро” як ададаш мавриди истифода қарор гирифтааст.

Боби сеюми диссертатсия ”Мансубияти забонии вожаҳои таркиби

ВФ-и ғайрисоматикӣ” номгузорӣ шуда, дар 2 фаслу 6 зерфасли он вожаҳои аслии тоҷикӣ ҳамчун асоси воҳидҳои фразеологӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Дар ҳамин боб воҳидҳои фразеологӣ ба номиву феълӣ ҷудо карда шуда, баъдан мансубияти забонии онҳо низ маврижи баррасӣ ӯарор гирифтааст. Муҳаккӣ ҷанде аз ин гуна калимаҳоро як ҳиссаи ибораҳои рехта ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Ӯ қайд кардааст, ки иддае аз ибораҳо дар осори ниёгон басо кам мавриди истифода ӯарор гирифтаанд. Аксарияти ин гуна ибораҳо аз байни фарҳангҳои ба модастрас факат дар луғатномаҳои мукаммалу муътабартарин ба мисли “Луғатнома”-и Деххудо ба мушоҳид мерасад.

Дар ҳамин боб инчунин, дар ҳусуси ибораҳои рехта ва мавқеи онҳо дар таърихномаҳо сухан меравад. Муҳаккӣ қайд менамояд, ки ҳангоми пажуҳиш зиёда аз 96 адад ифодаҳои рехтаро аз таърихномаҳо гирдоварӣ намудааст, ки аксарияти онҳо имрӯз низ дар забони зиндаи ҳалқ мавҷуданд. Чунончи, ибораи рехтаи “ба қасе наздикӣ кардан”, “ба кор омадан \ наомадан”, “офтоб гирифтан”, “ҳашми қасе нишастан”, “оташи ҳашм нишондан”, “қасеро лаҳт-лаҳт кардан”, “ҷизе ба осмон расидан”, “роҳи қасеро гирифтан”, “хар чӣ бодо бод”, “истодагӣ кардан” ва ғайраҳо далели гуфтаҳои зикршуда мебошанд.

Боби ҷоруми диссертатсия «ВФ-и сермувозӣ дар таърихномаҳои садаҳои X-XIII» ном дошта, он аз 5 фаслу 3 зерфасл иборат мебошад. Дар ҷунун зерфаслҳо аз ҷониби диссертант зуҳури мувозӣ бо тағиӣри овозии вожаҳои инчунин, бо ӣази вожаҳои мансуб ба ҳиссаҳои мухталифи нутқ таҳқиқ гардидааст. Захмати зиёди Ҷӯраева С. Б. дар пажуҳиши боби мазкур низ ба мушоҳид мерасад, зоро он дар заминаи маводи фаровони таърихномаҳои форсӣ-тоҷикӣ рӯйи кор омадааст.

Аз таҳлилу мукоиса ва гурӯҳбандии мувозиҳои фразеологии дар осори таърихии ин даврон мустамал диссертант ба хулосае омадааст, ки онҳо дар натиҷаи тағиӣри овоии вожаҳои дохили воҳидҳоирехтаву устувор, ӣази вожаҳои мансуб ба ҳиссаҳои мухталифи нутқ, мисли исм,

сифат, зарф, феъл, инчунин пешвандҳои шаклсозу калимасоз ва пешоянду пайвандақҳои таркиби ин гуна захиаҳои луғавии забон ба вучуд омадаанд.

Боби панҷуми диссертатсия “ВФ-и муродифӣ дар таърихномаҳои садаҳои X-XIII” фарогири 5 фасл буда, дар онҳо хусусияти ҳаммаънӣ доштани қисме аз воҳидҳои фразеологии дар осори таърихии қарнҳои X-XIII мавҷудбуда таҳлил шудааст. Дар ҳамин боб муҳаккик дараҷаи корбурди воҳидҳои фразеологии муродифиро дар мисоли мағҳумҳои “марг”-у “катл”-ро ифодакунанда ба риштаи таҳлил кашида, нишон додааст, ки муаллифону мутарҷимони осори таърихии ин даврон мағҳумҳои фавқуззикрро гоҳ бо ёрии калимаву таркибҳо ва ба тавассути ибораҳои рехта ифода намудаанд, ки қаринаҳои онҳо дар забонамон то имрӯз дар шаклҳои гуногун ба мушоҳида мерасанд.

Як аҳамияти муҳимми ин боб дар он зоҳир мегардад, ки муҳаккик дар баробари омӯзиши забони таърихномаҳо инчунин маводи фаровонеро аз осори адабони бузурги адабиёти классикии тоҷику форс зикр кардааст. Ба ин восита диссертант хостааст, ки қаламрави густариши чунин таркибу ибораҳои устуворро дар осори гуногунжанр нишон диҳад.

Ҳангоми таҳлили ин гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ муаллифи диссертатсия таваҷҷуҳи худро ба мансубияти забонии калимаҳои таркиби онҳо равона карда, ба натиҷае омадааст, ки қисме аз онҳо танҳо аз калимаҳои аслии тоҷикӣ фароҳам омадаанд, хиссаи дигарро калимаҳои тоҷикову арабӣ ташкил медиҳанд, инчунин дар таркиби барҳе аз онҳо аз ду зиёда унсурҳои луғавии иқтибосӣ мушоҳида мешаванд.

Боби шашуми диссертатсия “Воҳидҳои фразеологии нодир дар таърихномаҳои садаҳои - X XIII ” ном дошта, аз 3 фаслу 3 зерфасл иборат аст ва дар онҳо диссертант дикқати асосияшро ба воҳидҳои фразеологии дар осори таърихии садаҳои X XIII мустаъмали дар

фарҳангномаҳо Боби шарҳёфта ё зикнагардида дастабандӣ намуда, хос будани чунин захираҳои луғавии забонро гоҳе ба як таърихнома ва гоҳе дар ҳамаи онҳо мавҷуда чудо кардааст.

Фасли охири ин боб ба воҳидҳои фразеологии аз забони арабӣ тарҷумагардида бахшида шудааст.

Ба диссертант мұяссар гардидааст, ки дар чунин бобҳо дараҷаи дар шакли қадим пойдормонӣ ва ё аз шакли күханашон дур гардидани ин навъи захираҳои луғавии забонро ошкор кунад, забону услуби ҳар қадоми ин гуна таърихномаҳоро дар мисоли истифодаи воҳидҳои фразеологӣ нишон дихад, умумияту фарқи онҳоро муайян намояд.

Диссертант дар натиҷаи пажуҳиш муайян намудааст, ки дар тули ҳазорсолаҳо тору пуди воҳидҳои фразеологии дар осори таърихӣ мавҷудбударо асосан қалимаҳои аслии тоҷикӣ ташкил карда, баъзе унсурҳои иқтибосӣ аз рӯйи зарурат ба таркиби онҳо роҳ ёфтаанд, дар ин ҳусус нақши вожаҳои соматикӣ хеле назаррас аст.

Аз мутолиаи рисолаи мазкур бармеояд, ки қисми бештари воҳидҳои фразеологӣ дар давоми истифодаи беш аз ҳазорсолаашон ба як шакли мушахҳас ба кор рафтаанд, аммо дар байнашон ҳиссае дар ду ё зиёда аз он вариантҳо низ мавриди истифода қарор доштаанд. Чунин шаклҳои айни як воҳиди фразеологӣ дар натиҷаи ивази ин ё он қалима ё унсури қалимасозу шаклсози дохилашон ба вучуд омадаанд.

Дар заминаи маводи гирдоварда Ҷӯраева С.Б. муайян кардааст, ки дар таърихномаҳо низ дар қатори дигар осори ниёгон нақши унсурҳои луғавии муродифӣ қалон буда, баъзан дар истифодаи ин ё он матлаб даҳҳо адади ин гуна захираҳои луғавии забон истифода шудаанд.

Як ҳадафи муаллифи диссертатсия инъикос кардани ҳусусиятҳои корбурди воҳидҳои фразеологии нодир аст. Вокеан, дар таърихномаҳои асрҳои X-XIII силсилаи қалони ин навъи унсурҳои луғавӣ вучуд доштаанд, ки онҳоро, бино ба таъкиди диссертант, дар ҳеч як фарҳангномаҳои қадиму мусоир дарёфт намудан ғайриимкон аст.

Ҳамин тавр, унвончӯ барои таълифи чунин як рисола маводи зиёдеро аз таърихномаҳои қарнҳои X-XIII пайдо кардааст, осори фаровони таҳқики олимони ватаниву хориҷии ба ин масъала бахшидашударо мутолиа намудааст, умумияту тафовути воҳидҳои фразеологиро дар ду давра: садаҳои X-XIII ва ҳозира ошкор кардааст.

Дар диссертатсия баробари дастовардҳои зиёд баъзе камбузидҳои ҷузъӣ низ мушоҳида мешаванд, ки ислоҳи ояндаи онҳо ба фоидаи кор ҳоҳад буд:

1. Ба андешаи мо дар муқаддимаи диссертатсия тавсифи умумии кор муҳтасар дода шудааст, ки он бояд мавриди бозбинӣ қарор дода шавад.
2. Мутаассифона, дар ягон саҳифаи диссертатсия овардани нақша, диаграмма ва гистаграммаҳо ба мушоҳида намерасад.
3. Муаллиф ҳангоми овардани ҷумлаҳои таърихномаҳо ҳамчун маводи фактологӣ бештар вакт онҳоро дар шакли ихтисоргардида зикр намудааст, ки боиси равshan дарк нашудани воҳидҳои фразеологӣ мегардад.
4. Номувоғиқатии баъзе адабиёти истифодашуда ба мазмуни кор ба мушоҳида мерасад.
5. Дар боби якуми диссертатсия сайри таърихии зиёде ба мушоҳида мерасад, ки он ҳатман бояд то ба шакли монография нашр гардидани диссертатсия ихтисор карда шавад.
6. Муаллифи диссертатсия баъзан дар овардани иқтибосот ба иштибоҳ роҳ медиҳад, яъне номи муаллиф бе овардани иқтибос ва ё далел ба мушоҳида мерасад. Масалан, олимони забоншинос Ҳочаев Д., Сабзаев С., Шарифова Ф. ва амсоли инҳо аз ҷониби муҳаққиқ номбар мешаванд, аммо аз ин олимон иқтибоси мушаҳҳас оварда намешаванд.
7. Хуб мешуд, агар боби дуюм ва сеюми диссертатсия дар як боб муттаҳид карда мешуд.
8. Дар диссертатсия баъзе ғалатҳои имлой ва китобат дида мешаванд: с.21, с.89, с.95, с.138, с.183, с.231, с.291, с.301 ва ғайраҳо.

Чунин эродҳо хусусияти ҷузъӣ дошта қимати диссертатсияро паст карда наметавонанд ва метавон рисоларо ҳамчун кори илмии баанҷомрасида эътироф намоем.

Монография ва мақолаҳои дар мачаллаҳои тақризшавандай КОА-и назди Президенти ҶТ ва маҷмуаҳои дигари илмии нашрнамудаи унвонҷӯ, ки иборат аз 1 монография ва 25 мақолаи илмӣ мебошад, муҳтавои диссертатсияро пурра инъикос менамоянд.

Диссертатсияи Ҷӯраева Сарвиноз Бобоқуловна бо ихтисоси илмии интихобнамудаи муаллиф мувофиқат менамояд. Мавзуи диссертатсия ва мазмуну муҳтавои он ба доираи мавзӯъ ва масъалаҳои таҳқиқӣ, ки дар шиносномаи ихтисосии илмии 10.02.01- Забони тоҷикӣ таъйин шудаанд, комилан мувофиқат меқунанд.

Ҳамин тавр, диссертатсияи Ҷӯраева Сарвиноз Бобоқуловна дар мавзуи “Вижагиҳои маъноиву соҳтории воҳидзои фразеологи дар таърихномаҳои садаҳои X-XIII” ба талаботи бандҳои 31-35-уми Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021-ум, таҳти №267-ум тасдик шудааст, ҷавобғӯ буда, муаллифи он сазовори дарёftи дараҷаи илмии доктори илми филология аз рӯи ихтисоси 10.02.01-Забони тоҷикӣ мебошад.

Муқарризи расмӣ
Доктори илми филология,
мудири кафедраи забонҳои
Донишкадаи тарбияи
ҷисмонии Тоҷикистон
ба номи С.Раҳимов

Шафоатов Азал Нусратович

Тасдик меқунам:
Сардори шуъбаи кадрҳои Донишкадаи
тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон
ба номи С.Раҳимов

Дехқонова З.Б.

Суроға:ш.Душанбе, махаллаи
Лучоб-53, 734053. тел.224-73-77;
факс224 56 87. Е-mail:
mehrpaivand@inbox.ru

“8” декабри соли 2022